

Recenzja książki pod redakcją naukową Stanisława Grabiasa i Marka Kurkowskiego

Logopedia. Teoria zaburzeń mowy

Wydawnictwo UMCS, Lublin, 2012, ss. 701

Alina Maciejewska

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce

Adres autora: Alina Maciejewska, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Plac 1000-lecia 23, 08-110 Siedlce, e-mail: alina.maciejewska@op.pl

Na książkę, którą można byłoby nazwać „logopedią lubelską”, czekało od lat środowisko logopedów. Podręczniki logopedii pojawiały się co kilkadziesiąt lat; w pamięci i na wielu półkach bardziej doświadczonych praktyków przez długi czas chlubą był *Zarys logopedii* (1968) Ireny Styczek (od drugiego wydania (1974) książka ukazywała się pod tytułem *Logopedia*). Znacznie później kolejne pokolenie otrzymało *Logopedię. Pytania i odpowiedzi. Podręcznik akademicki*, pod red. T. Gałkowskiego i G. Jastrzębowskiej (2001 i nast.). Teraz do rąk czytelników trafił również podręcznik akademicki przygotowany w „kolebce polskiej logopedii”. Oczekiwaliśmy od spadkobierców Profesora L. Kaczmarka – ojca polskiej logopedii – książki, w której znajdzie się podsumowanie osiągnięć logopedii XX wieku, gdzie będzie można znaleźć zarówno nowoczesne ujęcie opisu zaburzeń mowy, jak i wyniki najnowszych badań logopedycznych i gdzie wyznaczone zostaną standardy logopedii XXI w.

Podstawy teoretyczne prezentowanych w tomie treści – jak podkreśla we *Wprowadzeniu* inicjator przedsięwzięcia Profesor S. Grabias – kształtowały się przez ostatnie 20 lat i są wynikiem refleksji naukowej opartej na działalności naukowej i praktyce logopedycznej zespołu, którym kieruje. Znakomita większość Autorów to pracownicy Zakładu Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, osoby znane i cenione w środowisku zawodowym. Na liście autorów są nazwiska wybitnych naukowców i początkujących młodych praktyków zarażonych pasją badawczą, są też praktycy i badacze, którzy z ośrodkiem lubelskim byli (lub są) naukowo związani, przede wszystkim osoby, których wyniki prac wnoszą istotny wkład w dyskusję nad zaburzeniami mowy i ich opis (sami nie tworzą „szkół logopedycznych”).

Organizacja treści tomu jest przejrzysta. Wyznacza ją klasyfikacja zaburzeń mowy opracowana przez Profesora Stanisława Grabiasa, a oparta na sformułowanej przez Profesora definicji mowy, wyeksponowaniu funkcji języka, które pozwalają na nowo określić przedmiot logopedii.

W konstrukcji artykułów dominuje cel: merytoryczne zaprezentowanie definicji i typologii zaburzeń mowy, przedstawienie określonych zaburzeń mowy z uwzględnieniem stanu badań i zaprezentowanie wyników badań własnych. Głównym zadaniem jest podejmowanie prób wyznaczenia kierunków i standardów postępowania logopedycznego.

Całość podzielona została na 5 rozdziałów. Pierwszy, poświęcony założeniom teoretycznym i zatytułowany *Mowa i jej zaburzenia*, otwiera artykuł S. Grabiasa: *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego*, który jest omówieniem procesu precyzowania przedmiotu logopedii i podstaw metodologicznych. Profesor S. Grabias przedstawia definicje mowy i języka oraz formułuje definicje własne, które każą szukać uwarunkowań rozwoju i zaburzeń mowy w czynnikach biologicznych. Określa też rolę języka, jego funkcji w zakresie zdobywania i porządkowania wiedzy w umyśle jednostki, interakcjach społecznych i dowodzi, że diagnozowanie języka (ujawniające się w procesach interakcyjnych i w różnych formach zachowań językowych) pozwala wnioskować o zakresie możliwości poznawczych, językowych jednostki. Na szeroko prezentowanym tle ewolucji rozumienia mowy i języka oraz interpretacji dotychczas sformułowanych klasyfikacji logopedycznych prezentuje własną teorię zaburzeń mowy. Jej wkład w wyznaczenie ram badawczych dla opisywanych zjawisk, organizację badań, wyznaczenie nowej perspektywy opisu zaburzeń mowy oraz programowanie standardów diagnozy i terapii logopedycznej jest wyraźnie widoczny w całym tomie.

W tym rozdziale znajdziemy również artykuł Danuty Emiluty-Roza: *Formy zaburzeń mowy*, w którym zaprezentowany został zmodyfikowany projekt zestawienia form zaburzeń mowy (pierwsza wersja, autorstwa H. Mierzejewskiej i D. Emiluty-Roza, opublikowana została w 1997 i 2000 r.). Ta przyczynowo-objawowa klasyfikacja jest mocno osadzona w świadomości logopedów. Ułatwia scalanie objawów nieprawidłowości w funkcjonowaniu językowym z możliwymi przyczynami, a przy pogłębionej refleksji pozwala wyjaśniać patomechanizm zaburzeń, wskazuje

różnorodność uwarunkowań rozwoju mowy, różną etiologię tych samych objawów. Wprowadzona w artykule modyfikacja uwzględnia zmiany w zakresie terminologicznym w obrębie wyróżnionych wcześniej dyslalii, co zdecydowanie bardziej precyzyjnie określa mechanizm tych wad wymowy. Kolejne zmiany dotyczą na przykład „środowiskowego ograniczenia rozwoju mowy”, „opóźnień rozwoju mowy”, wprowadzenia „nieskalowanych zaburzeń mowy”, zwrócenia uwagi na potrzebę wyodrębnienia „dyslalii podkorowej”. Autorka uzasadnia te zmiany, odnosząc się do najnowszych wyników badań, i konfrontuje je ze znajomością materii typową dla doświadczzonego praktyka.

Następne rozdziały grupują artykuły wokół procedur postępowania logopedycznego konstruowanych przez Profesora Grabiasa. Rozdział drugi zatytułowany *Sprawności formacyjne* poświęcony jest uwarunkowaniom biologicznym, które decydują o opanowaniu języka, warunkują odbiór mowy i jej rozumienie. Otwiera go artykuł Małgorzaty Mueller-Malesińskiej i Henryka Skarżyńskiego, w którym prezentacja klasyfikacji zaburzeń słuchu pozwala Autorom sformułować konkluzję, że korzystanie z nowoczesnych aparatów słuchowych i implantów ślimakowych wymaga uzupełnienia audiometrycznej oceny stopnia uszkodzenia słuchu oceną możliwości słuchowych dziecka i znajomością zakresu częstotliwości możliwych do wykorzystania przez dziecko przy zastosowaniu odpowiedniego wzmocnienia (s. 102). Uwzględnienie tych ocen sprawia, na to wskazują doświadczenia Autorów artykułu, że zmienia się sytuacja dzieci z głębokim niedosłuchem, a uwzględnianie wskazanych możliwości musi wpływać na działania terapeutyczne i rehabilitację. Uzupełnieniem tekstu są przykładowe audiogramy różnych rodzajów niedosłuchu i ryciny ilustrujące 5 typów słyszenia w przypadku głębokiego niedosłuchu odbiorczego z możliwością porównania do ilustracji zakresów ubytku słuchu względem pola mowy.

Następny artykuł Marka Kurkowskiego poświęcony jest centralnym zaburzeniom słuchu. Temat modny, atrakcyjny i stosunkowo nowy. Charakterystyka objawów, a także skutków tych zaburzeń możliwa jest dzięki coraz pełniejszej wiedzy z zakresu audiologii i psycholingwistyki o percepcji słuchowej. Dla logopedów ma istotne znaczenie w diagnostyce i terapii rozumienia mowy, budowaniu systemu językowego, usprawnianiu komunikacji językowej. Osoby zainteresowane tematyką znajdą w artykule informacje o mechanizmie zaburzenia, stosowanych metodach diagnostycznych i zasadach treningu słuchowego. Wydaje się, że ten zakres wiedzy wpłynie na nasze myślenie o słuchu mownym.

To zagadnienie jest przedmiotem analizy podjętej przez Anetę Domałę i Urszulę Mirecką w artykule: *Słuch mowny. Klasyfikacja zjawisk*. Przeprowadzona skrupulatnie analiza terminologiczna i charakterystyka rodzajów sprawności słuchowych opiera się na koncepcji funkcji słuchowych, których wyodrębnienie z procesu percepcji mowy, jest – jak twierdzą Autorki – operacją sztuczną, konieczną jednak dla potrzeb analizy specyfiki i kształtowania się zaburzeń mowy (s. 129). W artykule znajdujemy kategoryzację zjawisk mieszczących się w szerokiej definicji słuchu mownego, charakterystykę zdolności słuchowych niezbędnych do opanowania systemu językowego i ich definicje. Perspektywa językoznawcza pozwala Autorkom

wskazać poziomy struktury fonemowej znaku językowego. Całość dopełnia prezentacja, opracowanej przez U. Mirecką, metody badania słuchu fonemowego. Niewątpliwie jest to tekst obowiązkowy dla wszystkich adeptów logopedii, także pedagogów i psychologów.

Temat dotyczący płaszczyzny suprasegmentalnej języka podjęła Marta Wysocka w artykule: *Zaburzenia prozodii mowy*. Zainteresowani problematyką znajdą w nim przegląd definicji terminów zjawiska z tej płaszczyzny języka, objaśnienie mózgowej organizacji procesów prozodycznych oraz klasyfikacje objawowe, przyczynowe i funkcjonalne zaburzeń prozodii mowy. Podobny przeglądowy charakter, ale dotyczący definicji terminów i klasyfikacji zaburzeń głosu, ma następny tekst autorstwa Agaty Szkiełkowskiej.

Odmianą tematykę proponują A. Domała i U. Mirecka w zamykającym ten rozdział artykule: *Trudności grafomotoryczne. Typologia zjawisk*. Osoby, które „przegapiły” wcześniejsze publikacje Autorki, znajdą tu charakterystykę czynności grafomotorycznych według wyselekcjonowanych kategorii. Opracowanie ważne, bo pozwalające „mierzyć” poziom trudności grafomotorycznych zarówno w diagnozie zaburzeń mowy pisanej, jak i zakłóceń i zaburzeń rozwojowych skutkujących na przykład trudnościami w uczeniu się.

Rozdział trzeci zatytułowany *Zaburzenia kompetencji* gromadzi artykuły omawiające zaburzenia mowy, które w postępowaniu logopedycznym wymagają przede wszystkim budowania kompetencji językowej, komunikacyjnej i poznawczej, w mniejszym stopniu istotne jest usprawnianie sprawności realizacyjnych. Wyróżnia się grupa czterech tekstów poświęconych głuchocie. Pierwszy w tej części artykułu Kazimierza Krakowiak: *Typologia uszkodzeń słuchu osób nimi dotkniętych* porusza ważne w postępowaniu surdologopedycznym problemy, które wynikają z konieczności uwzględniania w pełnej diagnozie logopedycznej i pedagogicznej wielu czynników mających wpływ na skuteczność uczenia się języka przez osoby niedosłyszące. Autorka zwraca uwagę, jak ważna jest decyzja o wyborze kodu alternatywnego (lub wspierającego) rozwój dziecka. Wskazuje też, że audiologiczne klasyfikacje zaburzeń słuchu powinny/muszą być uzupełnione przez adekwatne, ale poszerzone klasyfikacje logopedyczne. Tylko takie pozwalają uwzględnić inne czynniki, określić ograniczenia funkcjonalne w zakresie percepcji mowy, a przede wszystkim uwzględnić dynamikę zmian funkcji słuchowych i mowy.

Uwagę zwraca tekst Anity Lorenc: *Charakterystyka fonetyczna mowy osób niesłyszących*. Autorka prezentuje wyniki badań akustycznych samogłosek i spółgłosek realizowanych przez pacjentów ze znacznym i głębokim ubytkiem słuchu. Podejmuje zadanie trudne, ponieważ stara się ustalić i opisać zjawiska fonetyczne najbardziej typowe dla wymowy osób z tak zróżnicowanej grupy badawczej. Przeprowadzona analiza pozwala potwierdzić wyniki innych badań, głównie opartych na cechach audytywnych i wizualnych. Wyniki badań własnych pozwoliły Autorce pokazać, jak złożonym zjawiskiem jest w języku polskim realizacja spółgłosek zwarto-wybuchowych i jak niejednorodnym zaburzeniem może być tzw. mowa bezdźwięczna.

Artykuł Ewy Muzyki-Furtak: *Zaburzenia mowy dzieci niesłyszących – propozycja typologii* jest przeglądem trudności

językowych typowych w głuchocie. Autorka charakteryzuje zmiany w płaszczyznach językowych, wykorzystując literaturę przedmiotu, zwraca uwagę na odmienności w zakresie budowania struktur semantycznych przez osoby niesłyszące. Interesująca jest część poświęcona świadomości i umiejętnościom morfologicznym uczniów niesłyszących. Prezentowane wyniki badań Autorki wskazują, że trudności w rozpoznawaniu struktury morfologicznej wyrazu, sprawiają, że dzieci niesłyszące muszą często zapamiętywać konstrukcje słowotwórcze jak osobne leksemy. Nie jest też dla nich łatwe rozumienie znaczeń i funkcji formantów, tym samym wykonywanie niektórych operacji słowotwórczych, podobnie jak różnicowanie form słowotwórczych i fleksyjnych. To skutkuje „błędami” w budowaniu i rozumieniu tekstów.

Wyjątkowej tematyce poświęcony jest artykuł Ewy Niestorowicz: *Głuchoniemi – typologia zaburzeń. Twórcze możliwości osób głuchoniewidomych*. Praca artysty plastyka z osobami, które poznają świat niemal bez udziału najważniejszych zmysłów: słuchu i wzroku, dowodzi funkcjonowania tych osób w odmiennie projektowanej rzeczywistości, powstającej z udziałem migów i języka gestów. Analiza rzeźb tworzonych przez osoby głuchoniewidome i obserwowanie procesu twórczego wskazuje na istnienie cech uniwersalnych w ujmowaniu rzeczywistości. W artykule znajdziemy charakterystykę tej sprzężonej niepełnosprawności, jej przyczyn, a także sposobów porozumiewania się osób niewidzących i niesłyszących.

W tym rozdziale znajdują się również artykuły poświęcone: alalii – Joanna Stasiak *Alalia perspektywy opisu*, autyzmowi – Urszula Bigas: *Autyzm – charakterystyka zachowań językowych w autystycznym spektrum zaburzeń*, oligofazji – Urszula Jęczeń: *Symptomy oligofazji w upośledzeniu umysłowym i padaczkę* – Magdalena Kozłowska, Magdalena Chrościńska-Krawczyk: *Padaczka. Zaburzenia językowe u dzieci z padaczką*. W każdym omówiona została specyfika zaburzenia i jego klasyfikacje oraz charakterystyczne zjawiska językowe, typowych dla określonego spektrum zaburzeń.

Artykuły, które omawiają zaburzenia mowy związane z brakiem lub niedostatecznym wykształceniem sprawności realizacyjnych, tworzą rozdział IV. Najobszerniejsza jego część to podrozdział zatytułowany *Dyslalia-dysglosja*. Rozpoczyna go tekst Anny Sołtys-Chmielowicz omawiającej klasyfikacje zaburzeń wymowy. Analiza krytyczna, nasycona refleksjami doświadczonego praktyka pozwala na uporządkowanie wiedzy terminologicznej i zawiera wskazówki dotyczące przydatności omawianych klasyfikacji.

Kolejny artykuł Barbary Ostapiuk: *Zaburzenia dźwiękowej realizacji fonemów języka polskiego* to klasyfikacja zaburzeń wymowy uwzględniająca te cechy fonetyczne, które ograniczają zaburzenia percepcji i stają się przyczyną trudności w budowaniu fonemu i struktury fonologicznej. Autorka wprowadza potrzebny podział dyslalii, którego podstawą jest *stosunek zaburzonej głoski do poprawnej fonemowo i fonetycznie realizacji fonemu* (s. 442). Uwzględnienie dyslalii fonetycznej i fonemowej najprościej objaśnia związek między rozumieniem mowy (dyslalia fonemowa) i obrazem mowy. Ostatnia część artykułu poświęcona jest ankyloglosji – jednej z przyczyn wadliwej artykulacji (ale nie jednorodnej).

Kolejne dwa artykuły to teksty Danuty Pluty-Wojciechowskiej. W pierwszym zatytułowanym *Typologia dyslalii obwodowej* Autorka wskazuje nie tylko na potrzebę uwzględniania wielu czynników patogennych w dyslalii obwodowej, lecz także na konieczność uwzględniania różnorodności ich „konfiguracji” w określonych wadach wymowy. Przekonuje, że świadomość charakteru czynników patogennych, ich liczby i poziomu złożoności oraz objawów fonetycznych powinna wpływać na programowanie i prowadzenie terapii logopedycznej. W drugim artykule: *Typologia zaburzeń mowy w przypadku osób z rozszczepem wargi i podniebienia* D. Pluta-Wojciechowska opisuje model rozwoju dziecka z rozszczepem i określa grupy czynników ryzyka wpływające na jego rozwój mowy. Doświadczenia z praktyki logopedycznej i prowadzone przez Autorkę badania naukowe pozwoliły na opracowanie typologii dyslalii i alalii rozszczepowej oraz typologii zaburzeń realizacji fonemów występujących u osób z rozszczepem.

Problemy w komunikacji językowej wynikające z laryngektomii są tematem następnego artykułu Joanny M. Kamudy-Lewtak. Autorka przedstawia objawy i przyczyny raka krtani oraz charakteryzuje sposoby leczenia zmian nowotworowych, wskazując na istotę i zakres ćwiczeń logopedycznych w rehabilitacji głosu i przywracaniu komfortu życia chorego.

Zagadnienia dotyczące dyzartrii są tematem artykułu Urszuli Mireckiej. W tekście zatytułowanym *Dyzartria w aspekcie diagnostycznym – typologia zjawisk* Autorka omawia klasyfikacje i wskazuje problemy diagnostyczne wynikające z uwzględniania różnych kryteriów klasyfikacyjnych. Dla praktyki logopedycznej niezwykle ważna wydaje się proponowana *Skala dyzartrii* w wersji przeznaczonej do badania dzieci i młodzieży (od 6 do 15 lat).

Ostatni artykuł w tym rozdziale poświęcony jest zagadnieniom niepełności mówienia. Próbę zdefiniowania zjawiska podjął Tomasz Woźniak. Nie wydziela niepełności mowy jako zaburzenia towarzyszącego innym wadom mowy, a koncentruje uwagę na rozróżnianiu niepełności normalnej i patologicznej (s. 562). Wskazuje objawy niepełności, a najwięcej miejsca poświęca analizie zmian w zakresie prozodii.

Ostatni rozdział omawianego tomu grupuje teksty, w których autorzy charakteryzują zaburzenia mowy cechujące się rozpadem kompetencji. Zagadnieniom afazji poświęcony jest obszerny artykuł Jolanty Panasiuk, którego tytuł wskazuje na podział treści. Zapowiedziana w tytule pierwsza część: *Afazja – typologia zaburzenia* jest prezentacją klasyfikacji zaburzeń afatycznych w literaturze przedmiotu, druga: *Interpretacja afazji z perspektywy interakcyjnej* jest prezentacją badań własnych opartych na ocenie świadomości metajęzykowej osób z afazją. Autorka dowodzi, że na podstawie zaburzeń w realizacji wypowiedzi chorych z afazją nie można jednoznacznie mówić o rozpadzie wiedzy językowej. Istoty zaburzeń językowych w afazji upatruje w rozpadzie relacji między kompetencją językową, kompetencją metajęzykową i wykonaniem a przede wszystkim zmienionym dostępem do każdego z tych zakresów wiedzy i umiejętności. Taka perspektywa opisu trudności komunikacyjnych i językowych osób z afazją wskazuje na potrzebę modyfikowania postępowania diagnostycznego i terapeutycznego.

Ostatnie dwa artykuły w tym rozdziale dotyczą otępienia alzheimerowskiego i schizofazji. Typologię zjawisk dotyczących zaburzeń komunikacji językowej w otępieniu przedstawia Aneta Domagała. Tekst *Zaburzenia komunikacji językowej w otępieniu alzheimerowskim – typologia zjawisk w perspektywie progresywności wypowiedzi* prezentuje wyniki badań prowadzonych przez Autorkę po raz pierwszy na materiale języka polskiego. Analiza toku interakcji i przyjęta perspektywa opisu pozwoliły ocenić zmiany w zakresie językowej sprawności społecznej oraz sytuacyjnej, określić progresywność wypowiedzi w aspekcie logiczno-treściowym i obniżanie sprawności systemowych. Ustalenia posłużyły A. Domagale do opracowania poradnika dla opiekunów osób zmagających się z chorobą Alzheimera, do którego odsyła w zakończeniu.

Ważny tekst Tomasza Woźniaka: *Zaburzenia mowy w schizofrenii* zamyka publikację. Autor dokonuje charakterystyki tego zaburzenia, utożsamianego najczęściej z zaburzeniami myślenia. Wieloletnie doświadczenie badacza i uzyskane wyniki badań pozwalają T. Woźniakowi dokonać charakterystyki zaburzeń językowych w schizofrenii dorosłych i młodzieży. Analiza tekstów narracyjnych pokazuje zmiany w językowej interpretacji świata osób dotkniętych tą chorobą. Narzędziem diagnostycznym jest zaprezentowana w publikacji „Krótka Skala Oceny Schizofazji”. I choć leczenie schizofrenii jest domeną psychiatrów, to – jak dowodzi Autor – terapia logopedyczna tych zaburzeń jest nie tylko możliwa, lecz także (w przypadku dzieci ze schizofrenią) potrzebna.

Prezentowany tom jest niewątpliwie wyjątkowy. Autorzy opublikowanych w nim artykułów przedstawiają zarówno rzetelny opis ujmowanych w tytułach zaburzeń, prezentację klasyfikacji wypracowanych w historii różnych dyscyplin, jak i w znakomitej większości pokazują wyniki badań własnych, oparte na nich wnioski do diagnozy i terapii logopedycznej. Niektóre teksty wyznaczają nowe obszary badań, są podstawą do konstruowania narzędzi diagnostycznych. Żaden z tekstów nie rozczaruje tego czytelnika, który będzie szukał opisu zaburzenia, jego sprawdzonych i ważnych typologii.

Prezentowany w książce dorobek naukowy zespołu kierowanego przez Profesora Stanisława Grabiasa to charakteryzująca „szkołę lubelską” logopedyczna klasyfikacja zaburzeń oraz realizujący jej założenia model opisu zaburzeń mowy Mistrza. Cechuje go spójność i metodologiczna przejrzystość. Zespół to badacze z pasją i odwagą w podejmowaniu wyzwań. Prezentowane w licznych publikacjach, a zgromadzone w tym tomie wyniki badań pokazują współczesną logopedię jako samodzielną, dynamicznie rozwijającą się dyscyplinę badawczą i praktyczną, która wypracowała własną metodologię, weryfikuje dotychczasowe schematy, czasem ujmuje je w nowej perspektywie oraz dostrzega nowe wyzwania. W wymiarze praktycznym ujawnia się rzetelność badaczy, ich odpowiedzialność i troska o człowieka z zaburzeniami mowy.

Tom, który szczególnie polecam logopedom, studentom logopedii i osobom zainteresowanym problematyką zaburzeń mowy, zwraca również uwagę starannością opracowania i nowatorskim sposobem edycji.